

УДК 94(476)«1917»

ПЕРШЫ УСЕБЕЛАРУСКІ З'ЕЗД (СНЕЖАНЬ 1917 г.): ДА СТАГОДДЗЯ

П. І. БРЫГАДЗІН^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаецца становішча Беларусі ў пачатку 1917 г., выяўляецца ўплыў ваенных дзеянняў на арганізацыю і разгортванне палітычных рухаў на беларускіх землях. Вызначана роля першага і другога з'ездаў беларускіх нацыянальных арганізацый у развіцці ідэі аб аўтаноміі Беларусі. Прааналізаваны змены ў палітыцы гэтых арганізацый пасля кастрычніцкіх падзей у Петраградзе, паказаны разыходжанні ў поглядах прадстаўнікоў Вялікай беларускай рады, Беларускага абласнога камітэта і Абласнога выканаўчага камітэта Заходняй вобласці. Апісваюцца асаблівасці склікання і ход Усебеларускага з'езда, адзначаны яго склад і праведзеныя ім мерапрыемствы. Зроблена выснова пра тое, што ідэя аб незалежнасці Беларусі сярод удзельнікаў сходу не была паспяховай, а дэкларацыя, якую спрабавалі прыняць у ноч з 17 на 18 снежня, мела кампрамісны характар. Раскрываюцца наступствы разгону з'езда бальшавікамі, вызначаецца роля гэтага форуму ў пашырэнні нацыянальна-вызваленчага руху, фарміраванні ідэі непадзельнасці і незалежнасці Беларусі.

Ключавыя словы: нацыянальна-вызваленчы рух; савецкая ўлада; самавызначэнне Беларусі; Усебеларускі з'езд.

ПЕРВЫЙ ВСЕБЕЛОРУССКИЙ СЪЕЗД (ДЕКАБРЬ 1917 г.): К СТОЛЕТИЮ

П. И. БРИГАДИН¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматривается положение Беларуси в начале 1917 г., выявляется влияние военных действий на организацию и развертывание на белорусских землях политических движений. Определена роль первого и второго съездов белорусских национальных организаций в развитии идеи об автономии Беларуси. Проанализированы изменения в политике белорусских национальных организаций после октябрьских событий в Петрограде, показаны расхождения во взглядах представителей Великой белорусской рады, Белорусского областного комитета и Областного исполнительного комитета Западной области. Описаны особенности созыва и ход Всебелорусского съезда, указаны его состав и предпринятые им действия. Сделан вывод о том, что идея о независимости Беларуси среди участников съезда не имела успеха, а декларация, которую попробовали принять в ночь с 17 на 18 декабря, носила компромиссный характер. Раскрываются последствия разгона съезда большевиками, определяется роль этого форума в развитии национально-освободительного движения, формировании идеи неделимости и независимости Беларуси.

Ключевые слова: национально-освободительное движение; советская власть; самоопределение Беларуси; Всебелорусский съезд.

Образец цитирования:

Брыгадзін П. І. Першы Усебеларускі з'езд (снежань 1917 г.): да стагоддзя // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2017. № 3. С. 37–43.

For citation:

Bryhadzin P. I. The First all-Belarusian congress (December 1917): to the centenary. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2017. No. 3. P. 37–43 (in Belarus.).

Автор:

Петр Иванович Бригадин – доктор исторических наук, профессор; заведующий кафедрой истории Беларуси древнего времени и средних веков исторического факультета.

Author:

Petr I. Bryhadzin, doctor of science (history), full professor; head of the department of Belarus history of the ancient time and the middle ages.
mail@e-edu.by

THE FIRST ALL-BELARUSIAN CONGRESS (DECEMBER 1917): TO THE CENTENARY

P. I. BRYHADZIN^a

^aBelarusian State University, Niezaliežnasci Avenue, 4, 220030, Minsk, Belarus

The article examines the situation in Belarus in early 1917, the impact of military actions on the organization and deployment of political movements on its territory. The role of I and II congresses of the Belarusian national organizations in the development of the idea of the autonomy of Belarus was determined. Changes in the policy of Belarusian national organizations after the October events in Petrograd, differences in views of the Great Belarusian Rada, the Belarusian Regional Committee and the Regional Executive Committee of the Western Region have been analyzed. The article tells about the convocation and progress of the All-Belarusian Congress, its composition and actions. The conclusion has made that the idea of Belarus' independence among the participants of the congress was not successful, and the declaration, which was tried to accept on the night of 17–18 December, was of a compromise nature. The consequences of the dispersal of the congress by the Bolsheviks are considered, the role of congress in the development of the national liberation movement, the formation of the idea of indivisibility and independence of Belarus is determined.

Key words: national liberation movement; the Soviet authority; self-determination of Belarus; All-Belarusian congress.

Уводзіны

Падзеі лютага – сакавіка 1917 г. паскорылі развіццё нацыянальна-вызваленчага руху ў Беларусі. Пасля падзення царызму Часовы ўрад аб'явіў аб роўнасці ўсіх грамадзян незалежна ад іх саслоўнай, рэлігійнай і нацыянальнай прыналежнасці. Скасоўваліся абмежаванні адносна месцаў пражывання, паступлення ў навучальныя ўстановы, на дзяржаўную і вайсковую службу. Дэмакратызацыя грамадскага жыцця наблізіла вырашэнне нацыя-

нальных праблем. Часовы ўрад пацвердзіў аўтаномныя правы Фінляндыі, выказаўся за аднаўленне незалежнасці Польшчы, якая ў той час была акупавана войскамі Германіі і Аўстра-Венгрыі. Што датычыцца правоў іншых народаў, то цэнтральная ўлада Расіі адкладвала гэтыя праблемы да Устаноўчага сходу. Тым не менш з праектамі дзяржаўнага ўладкавання выступілі ўкраінскія, беларускія, літоўскія, латвійскія нацыянальныя арганізацыі.

Асноўная частка

Беларусь у 1917 г. займала асобае месца ў геапалітычных планах краін – удзельніц вайны, у стратэгічных планах розных палітычных сіл. Тэрыторыя Беларусі часткова была акупавана, астатнія беларускія землі з'яўляліся прыфрантавай зонай. Тут у 1917 г. дзейнічала мноства палітычных партый і арганізацый, а нацыянальны рух меў свае асаблівасці. Значны ўплыў на яго аказвалі ідэі заходне-русізму, якія на працягу XIX ст. актыўна пашыраліся на Беларусі і ў пачатку XX ст. падтрымліваліся многімі агульнарасійскімі і беларускімі палітычнымі партыямі і арганізацыямі (Беларуская партыя народных сацыялістаў, «Беларускі народны саюз», «Беларуская партыя аўтанамістаў», «Беларускі саюз зямельных уласнікаў», «Саюз беларускага праваслаўнага духавенства» і інш.). Так, у праекце «Беларускага народнага саюза» «Аб асновах самакіравання Беларусі», які быў перададзены Часоваму ўраду ў ліпені 1917 г., гаворка ішла пра мясцовае самакіраванне гаспадарчай дзейнасцю.

У праекце праграмы Беларускай партыі народных сацыялістаў прапаноўвалася нацыянальна-тэрытарыяльная аўтаномія Беларусі ў складзе расійскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспублі-

кі. Ідэя нацыянальна-культурнага самавызначэння ў межах краёвай аўтаноміі была падтрымана Беларускай партыяй аўтанамістаў і «Беларускай хрысціянска-дэмакратычнай злучнасцю». Нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі ў складзе федэратыўнай Расіі патрабавала Беларускае сацыялістычнае грамада (БСГ), якая аднавіла сваю дзейнасць у сакавіку 1917 г.

Па ініцыятыве старшыні мінскай арганізацыі БСГ А. Смоліча 25 сакавіка 1917 г. беларускія палітычныя партыі і арганізацыі сабралі свой з'езд, на якім прысутнічала каля 150 чалавек. Быў абраны Беларускі нацыянальны камітэт (БНК) у складзе 18 чалавек для падрыхтоўкі выбараў у Беларускую краёвую раду. БНК у красавіку накіраваў дэлегацыю на чале са старшынёй камітэта Р. Скірмунтам на перагаворы з Часовым урадам.

Пазней, 8–10 ліпеня 1917 г., адбыўся II з'езд беларускіх нацыянальных арганізацый, які зноў выступіў за нацыянальна-тэрытарыяльную аўтаномію. Замест БНК быў створаны новы каардынацыйны орган – Цэнтральная рада беларускіх арганізацый, якая ў кастрычніку стала называцца Вялікая беларуская рада (ВБР).

Ідэя нацыянальнага самавызначэння пашыралася сярод бежанцаў-беларусаў, у асяроддзі маракоў Балтыйскага флоту, салдат 12-й арміі, вайскоўцаў на Румынскім фронце.

Дыскусіі аб самавызначэнні і мясцовай уладзе ў лістападзе 1917 г. завяршыліся прыняццем адозвы «Да ўсяго беларускага народа» выканкамамі ВБР, Цэнтральнай беларускай вайсковай рады (ЦБВР), Беларuskім выканкамам Заходняга фронту. У ёй гаварылася, што ўлада ў Беларусі павінна належаць Краёвай радзе, якая будзе выбірацца ўсеагульным, роўным, тайным, прапарцыянальным галасаваннем. Беларусь, паводле адозвы, мусіла стаць дэмакратычнай рэспублікай, спаянай з Вялікарасіяй і яе суседнімі рэспублікамі на аснове федэрацыі. Зварот заклікаў абіраць прадстаўнікоў на Усебеларускі з'езд, які пачне работу 5 снежня 1917 г.

Выканкам ВБР 18 лістапада выдаў цыркуляр «Да ўсіх самакіраванняў Беларусі», у якім замацоўвалася права розных мясцовых арганізацый пры немагчымасці правядзення выбараў дэлегатаў камандзіраваць сваіх прадстаўнікоў на з'езд.

Пры Усерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў 17 лістапада 1917 г. з ліку дэлегатаў ад беларускіх губерняў, а таксама прадстаўнікоў арміі і флоту быў створаны Беларускі абласны камітэт (БАК), які заявіў аб намеры «ўзяць на сябе пачын склікання надзвычайнага беларускага з'езда»¹.

БАК вёў перагаворы з кіраўніцтвам Народнага камісарыята па справах нацыянальнасцей РСФСР адносна будаўніцтва беларускай нацыянальнай дзяржавы. Было дамоўлена, што БАК будзе каардынаваць сваю працу з Мінскім Саветам рабочых і сялянскіх дэпутатаў. Агаворвалася, што ўлада павінна належаць краёваму Савету рабочых і сялянскіх дэпутатаў, выбранаму на Усебеларускім з'ездзе, які склікаецца ад імя БАК і Мінскага Савета рабочых і сялянскіх дэпутатаў сумесна. Лёс краіны кіраўнікі БАК бачылі ў аўтаномна-свабоднай Беларусі ў складзе расійскай федэратыўнай рэспублікі.

Кастрычніцкія падзеі ў Петраградзе актывізавалі дзейнасць цэнтральнай расійскай улады адносна беларускіх зямель. Беларусь стала значным знешнепалітычным фактарам у тэрытарыяльных інтарэсах Расіі, Германіі, Польшчы, Літвы, Украіны. Цэнтральнае савецкае кіраўніцтва пачало фарміраванне сістэмы мясцовых органаў улады. Так, 26 лістапада 1917 г. быў створаны апарат улады на тэрыторыі Заходняй вобласці і фронту – Абласны выканаўчы камітэт Заходняй вобласці (Аблвыкамзах) – шляхам аб'яднання выканаўчых камітэтаў з'езда Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў Заходняй вобласці, III з'езда сялянскіх дэпутатаў Мінскай

і Віленскай губерняў і II з'езда армій Заходняга фронту. Органы гэтага камітэта фарміраваліся пераважна з прадстаўнікоў фронту [1, с. 66]. Са 170 членаў Аблвыкамзаха больш за 100 чалавек з'яўляліся ваеннаслужачымі. Пры гэтым «у яго складзе былі толькі тры беларусы: левыя эсэры Казлоў, Дайнека, Муха»² [2, с. 62] і ўсяго адзін аддзел узначальваў беларус [3, с. 53]. Уласныя паўнамоцтвы Аблвыкамзаха распаўсюджваліся пераважна на Мінск і тэрыторыю Міншчыны. Галоўная роля ў ім адводзілася бальшавікам, якія вялі барацьбу за ўмацаванне свайго становішча, адхіленне ад улады іншых палітычных партый і арганізацый.

ВБР, БАК, Аблвыкамзах па-рознаму бачылі будучыню Беларусі. Тым не менш 24 лістапада 1917 г. было прынята рашэнне аб скліканні з'езда сумеснымі намаганнямі БАК, ВБР, ЦБВР і Беларускага выканаўчага камітэта Заходняга фронту.

На з'езд 5 снежня ў Мінск прыехалі 300 дэлегатаў з правам рашаючага голасу. У гэты дзень адбылася нарада дэлегатаў I Усебеларускага з'езда. Вечарам 7 снежня, калі іх колькасць павялічылася да 383 чалавек, было вырашана аб'явіць з'езд правамоцным. Ад Бюро па скліканні з'езда з кароткай прамовай выступіў С. Рак-Міхайлоўскі: «Народ беларускі. Мне выпаў высокі гонар адкрыць гэты з'езд. Паўз вашы плечы я бачу ўсю Беларусь! Яна стаіць перад Вамі, змучаная, поўная журботы і надзеі. <...> Беларусы! Вы прыйшлі сказаць сваё слова. Працуйце ж на карысць свайго народа. Няхай жыве Вольная Беларусь!»³.

Дэлегаты працавалі ў фракцыях, камісіях з'езда 7–15 снежня. Вяліся дыскусіі адносна самавызначэння Беларусі, эканамічнай, сацыяльнай, культурнай палітыкі. Напрыклад, на пасяджэннях культурна-асветніцкай секцыі 15 снежня разглядаўся даклад прафесара Я. Карскага аб адкрыцці першага беларускага ўніверсітэта.

Новы склад прэзідыума з'езд абраў 14 снежня, у гэты ж дзень быў сфарміраваны савет з'езда. Старшынёй з'езда стаў І. Серада, таварышамі старшыні – А. Вазіла і А. Прушынскі, сакратарамі – Л. Каляда і Шаўчук, таварышамі сакратара – Гушча і Т. Грыб. У савет з'езда ўвайшлі 57 чалавек, у тым ліку Я. Варонка (старшыня), К. Аляксееўскі, А. Бурбіс, Я. Дыла, Я. Карскі, Я. Канчар, А. Смоліч, С. Рак-Міхайлоўскі, А. Цвікевіч і інш. Перад гэтым дзейнічаў прэзідыум з'езда, абраны 9 снежня ў складзе Рак-Міхайлоўскага, Савіча, Фальскага, Клішэвіча, Вярбіцкага, Цвікевіча, Каўшылы, Грыба, Ладнова, Альхова, Дубовіка, Селівончыка⁴.

На 15 снежня мандатная камісія выдала 1167 мандатаў з правам рашаючага голасу і 705 – з пра-

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 62. Воп. 1. Спр. 194. Арк. 11.

²Тут і далей пераклад наш. – П. Б.

³Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 242. Арк. 180.

⁴Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 325. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 5–6.

вам дарадчага голасу [4, с. 730]. Гэтыя лічбы прыведзены старшынёй мандатнай камісіі з'езда П. Крачэўскім.

На з'езд прыехалі прадстаўнікі Саветаў рабочых, сялянскіх і салдацкіх дэпутатаў (па 1 чалавеку ад павета), губернскіх, павятовых і валасных земстваў, губернскіх і павятовых самакіраванняў, губернскіх і павятовых зямельных камітэтаў, губернскіх арганізацый паштова-тэлеграфных служачых, дарожных камітэтаў, губернскіх і павятовых настаўніцкіх арганізацый, саюза земскіх служачых, беларускіх бежанскіх арганізацый, беларускіх нацыянальных арганізацый (па 1 прадстаўніку ад губерні), дэлегаты ад арміі, флоту і тылу (па 1 выбраным прадстаўніку ад 500 вайскоўцаў-беларусаў). На з'езд былі запрошаны члены выканаўчых органаў БАК, ВБР, ЦБВР, з'езда беларусаў у Маскве, прадстаўнікі яўрэйскіх, польскіх, літоўскіх нацыянальных партый¹.

Такім чынам, з'езд прадстаўляў тагачаснае беларускае грамадства, яго правядзенне сведчыла аб развіцці беларускага нацыянальна-вызваленчага руху. Беларускае пытанне становілася важным палітычным фактарам. Яўсей Канчар тады канстатаваў: «Мы стаім на мяжы альбо адраджэння Беларусі як культурнага і дзяржаўнага арганізма, альбо новага яе заняволення з боку больш моцных суседзяў» [5, с. 62].

Юрыдычны статус з'езда дазваляў прымаць правамоцныя рашэнні адносна Беларусі. Большасць дэлегатаў прадстаўлялі нацыянальныя інтарэсы беларускага народа і разумелі іх як інтарэсы працоўнага люду. Паводле апублікаванай П. Крачэўскім інфармацыі, «з 375 дэлегатаў, што далі адказ на пытанне пра сацыяльнае становішча, звыш трох чвэртак (78,7 %) належалі да сацыяльных нізоў» [6, с. 178]. У сувязі з гэтым нельга пагадзіцца з І. Ігнаценкам, які сцвярджаў, што нацыянальнай буржуазіі быў патрэбны з'езд не рабочых, сялян, салдат, а рознага тыпу дарэвалюцыйных чыноўнікаў: «З прыбыўшых на з'езд дэлегатаў 22 % складалі афіцэры, юрысты, журналісты, вучоныя, настаўнікі і інш.» [1, с. 65]. Такі склад з'езда меў не адмоўны, а станоўчы характар. Беларускаю ідэю падтрымлівала адукаваная і свядомая частка насельніцтва краіны. У рэзалюцыях многіх секцый і камісій гучала ідэя сацыяльнай справядлівасці. Як сведчыў Я. Канчар, «з'езд стаў на пазіцыю абароны інтарэсаў працы ад эксплуатацыі капіталу» [5, с. 72].

У перыяд 15–17 снежня з'езд падышоў да вырашэння галоўнага пытання – арганізацыі краёвай улады і праблемы самавызначэння. Дэлегаты павінны былі зрабіць выбар шляху развіцця беларускага грамадства: стварэнне самастойнай дзяржавы ці ўваходжанне ў склад Савецкай Расіі?

У падрыхтаваным праекце «Аснова рэспубліканскага ладу Беларусі ў складзе Агульнарасійскай федэрацыі» дамінавалі погляды прадстаўнікоў БАК. Згодна з гэтым дакументам Беларусь павінна была стаць дэмакратычнай рэспублікай у складзе федэратыўнай Расіі. Вярхоўная ўлада ў Беларусі мусіла належаць усяму беларускаму народу. Вышэйшым заканадаўчым органам прызнаваўся Народны сход, які павінны былі выбіраць усе грамадзяне рэспублікі, што дасягнулі 25-гадовага ўзросту, на аснове ўсеагульнага выбарчага права па сістэме прапарцыянальнага прадстаўніцтва. Меркавалася, што выканаўчую ўладу на Беларусі будзе ажыццяўляць савет старэйшын, у які, як планавалася, увайдучь старшыня, яго намеснік і 10 членаў, выбраных Народным сходам².

Першачарговай задачай «абласнікі» лічылі арганізацыю ўсіх беларускіх зямель у адзіную вобласць на аснове шырокай аўтаноміі ў палітычнай, эканамічнай і культурна-нацыянальнай сферах. Краёвую ўладу прыхільнікі БАК разумелі як Часовы савет Беларусі, паўнамоцны да склікання II Усебеларускага з'езда, а затым – Беларускага ўстаноўчага сходу.

Галоўным пунктам разыходжання «радаўцаў» і «абласнікоў» стала пытанне аб прызнанні Беларускай Рэспублікі. Так, першыя патрабавалі неадкладна абвясціць беларускую дзяржаву. Іх падтрымлівалі Віленскае і Гродзенскае зямляцтвы. «Абласнікі» лічылі рэалізацыю гэтай прапановы немагчымай у тых гістарычных абставінах.

Пазіцыю «радаўцаў» выказаў у сваім дакладзе Я. Варонка. Галоўнай задачай з'езда, на яго думку, з'яўлялася арганізацыя краёвай улады. З гэтай мэтай была створана Беларуска-краёвая рада, якая мелася склікаць Беларуска-ўстаноўчы сход, выказаць свае адносіны да міру і паслаць дэлегатаў на мірную канферэнцыю ў Брэсце. «Радаўцаў» падтрымалі члены ваеннай секцыі I Усебеларускага з'езда.

Дыскусія на з'ездзе паказала істотныя разыходжанні ў поглядах удзельнікаў на пытанні дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі, сістэмы органаў улады, адносін да Расіі. Нават памяркоўнае патрабаванне самавызначэння ў форме рэспублікі як раўнапраўнага суб'екта агульнарасійскай федэрацыі «абласнікі» не падтрымлівалі. Як справядліва зазначыў праз чатыры гады пасля правядзення I Усебеларускага з'езда адзін з яго актыўных удзельнікаў А. Цвікевіч, думка аб незалежнасці Беларусі не мела поспеху. Яна гучала на ўсіх сходах і камісіях толькі ў рэчышчы формулы федэратыўнай Расіі, дзе Беларусь разглядалася выключна як частка агульнай дзяржавы. Як заўважыў А. Цвікевіч, «прынцып федэрацыі мала каму быў ведамы. <...>

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 171. Арк. 19–20; Спр. 175. Арк. 10–13.

²Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 325. Воп. 1. Спр. 21. Арк. 5.

Нязнаіства федэратыўнай сістэмы было нагэтулькі вялікае, што прапанова назваць Беларусь рэспублікай, хоць бы і ў складзе Расійскай федэрацыі, выклікала сярод дэпутатаў абурэнне, спрэчкі і варожыя адносіны» [3, с. 61]. З'езд сведчыў аб дамінаванні сацыяльнага над нацыянальным.

Вечарам 17 снежня было вырашана правесці нараду савета з'езда з лідарамі фракцый і зямляцтваў для ўзгаднення і прыняцця агульнай рэзалюцыі. Пасля доўгіх дыскусій удалося выпрацаваць адзіны тэкст пастановы аб самавызначэнні Беларусі і часовай краёвай уладзе. Дакумент быў зачытаны дэлегатам з'езда ў 1 гадзіну 15 хвілін ночы з 17 на 18 снежня. Рэзалюцыя складалася з 15 пунктаў, сярод якіх цэнтральнае месца займаў першы. У ім падкрэслівалася, што «замацоўваючы сваё права на самавызначэнне, абвешчанае Расійскай рэвалюцыяй, і ўсталёўваючы рэспубліканскі дэмакратычны лад у межах беларускай зямлі, для выратавання роднага краю і засцерагаючы яго ад падзелу і адарвання ад Расійскай Дэмакратычнай Федэратыўнай Рэспублікі, I Усебеларускі з'езд пастанаўляе: неадкладна арганізаваць са свайго складу орган краёвай улады ў асобе Усебеларускага Савета сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў, які часова становіцца на чале кіравання краем, уступаючы ў дзелавыя зносіны з цэнтральнай уладай, адказнай перад Саветам рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў» [7, с. 105].

У рэзалюцыі адзначалася, што названы орган мясцовай улады канцэнтруе ў сабе ўсе функцыі адказнага кіравання краем, ён мусіць прыняць меры да найхутчэйшага склікання Беларускага ўстаноўчага сходу, які павінен вызначыць лёс беларускага народа. Астатнія пункты рэзалюцыі датычыліся арганізацыі беларускага войска, вырашэння зямельнага пытання, устанаўлення народнага кантролю над вытворчасцю і гандлем і інш.

Як бачна, прапанаваная рэзалюцыя мела кампрамісны характар, у ёй улічваліся інтарэсы ўсіх дэлегатаў з'езда: і «радаўцаў», і «абласнікаў». У дакуменце абмінута ўвагай нават назва Беларусі як аўтаномнай рэспублікі. Гаворка ішла пра кіраванне краем, беларускія землі, расійскую федэрацыю і сувязь з цэнтральнай уладай.

Дэлегаты паспелі аднагалосна прыняць толькі першы пункт рэзалюцыі. У ноч з 17 на 18 снежня 1917 г. з'езд быў разагнаны сілай, прычым, як сцвярджалі ўдзельнікі тых падзей, кіраваў гэтым працэсам начальнік Мінскага гарнізона Крыва-шэін, які ў той момант знаходзіўся ў нецвярозым стане. Былі арыштаваны 27 чалавек, у тым ліку старшыня з'езда Іван Серада. У тэлеграфнай размове члена ВРК Заходняй вобласці і фронту Пікеля з намеснікам наркама замежных спраў РСФСР Л. Караханам (Караханянам), па сутнасці, была

дадзена фальсіфікаваная версія падзей, звязаных з працай з'езда і прынятых на ім рашэнняў [3, с. 63]. Старшыня СНК Заходняй вобласці і фронту К. Ландэр 21 снежня ў тэлеграме Ураду Народных Камісараў, наркаму па нацыянальных справах Сталіну, Усерасійскаму цэнтральнаму выканаўчаму камітэту, рэдакцыі газеты «Праўда» даў больш прыбліжаную да рэальнасці, але таксама скажоную карціну тых драматычных падзей. У прыватнасці, падкрэслівалася, што «кіраўнікі беларускіх рад склікалі на 1 і 15 снежня ўсебеларускія з'езды. <...> З'езд пятнаццатага быў скліканы з парушэннем дамоўленасці з таварышам Сталіным. Выказаўшыся ў прынцыпе за прызнанне Савецкай улады, паколькі яна існуе ў Расіі, і за кантакт з Цэнтральным Урадам Народных Камісараў, з'езды не прызналі ўсталяваную Саветамі ўладу для мясцовага краю з перадачай яе абранаму на з'ездзе арганізацый рады органу. У адказ на гэта Савет Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронту аб'явіў з'езд распушчаным, прапанаваў яго прэзідыуму пакінуць межы фронту і краю і прыступіць да ліквідацыі кадэцкіх арганізацый, што знайшлі прыстанішча пад сцягам беларускага нацыянальнага руху» [7, с. 109].

Тэкст тэлеграмы сведчыць пра тое, што кіраўнікі Аблвыкамзаха і Саўнаркама Заходняй вобласці і фронту не жадалі дзяліцца ўладай. Законных падстаў для разгону з'езда ў кіраўніцтва Аблвыкамзаха і Саўнаркама Заходняй вобласці і фронту не было. Непасрэдныя ўдзельнікі тых падзей А. Чарвякоў, З. Жылуновіч, Я. Дыла, В. Кнорын пазней выказвалі сваё сумненне ў неабходнасці правядзення гэтай акцыі. Яны лічылі, што, абапіраючыся на левае крыло з'езда і ўплываючы на тых, хто вагаецца, можна было стрымаць прыхільнасць кампраміснае рашэнне з існуючай у краі ўладай. Тым больш што з'езд выказаўся ў падтрымку Саветаў. Дэлегаты не прызналі паўнамоцтвы Аблвыкамзаха, які справядліва лічылі прадстаўніцтвам фронту, а не насельніцтва Беларусі.

Разгон з'езда разглядаўся дэлегатамі як «акт здзеку над беларускім народам, учыненым праз наплыўны элемент гвалтоўнікаў-чужынцаў. <...> Пасля гэтага кожны шчыры беларус яшчэ з большай энергіяй, з большым агнём будзе працаваць на карысць пакутнай маці Беларусі», – так пісаў 31 снежня 1917 г. у газеце «Вольная Беларусь» дэлегат з'езда І. Нялепка¹.

Адпрацаваныя ў Беларусі метады «супрацоўніцтва» бальшавіцкай улады з дэмакратычна створанымі інстытуцыямі былі выкарыстаны і ў дачыненні да абранага ў лістападзе 1917 г. на аснове ўсеагульнага, роўнага, прамога, тайнага галасавання Усерасійскага ўстаноўчага сходу, разагнанага ў ноч з 5 на 6 студзеня 1918 г.

¹Вольная Беларусь. 1917. № 36. 31 дек. С. 3.

Разгон I Усебеларускага з'езда, рашэнні якога сталі палітычным арыенцірам у далейшым развіцці беларускага нацыянальнага руху, меў многа наступстваў. Адным з іх было ўтварэнне 18 снежня 1917 г. на пасяджэнні актывістаў і часткі прэзідыума з'езда Выканкама савета з'езда на чале з лідарам народніцкага крыла БСГ Т. Грыбам. Раніцай 18 снежня на пасяджэнні ў памяшканні чыгуначнага дэпо Лібава-Роменскай чыгункі савет паставіў:

1) лічыць I Усебеларускі з'езд насільна разгадным;

2) савет з'езда прызнаць выканаўчым органам з'езда, абавязкам якога з'яўляецца правядзенне ў жыццё ўсіх рашэнняў і пастановаў з'езда;

3) дапоўніць савет з'езда дэлегатамі ад зямляцтваў і іншых груп, якія накіроўвалі сваіх прадстаўнікоў ад з'езда ў савет і даць ім права адводу, адклікання і кааптацыі [7, с. 110].

Выканкам савета з'езда, існуючы нелегальна, здолеў паслаць неафіцыйную дэлегацыю на мірныя перагаворы ў Брэст-Літоўск з наказам абароны і пільнавання правоў пры падпісанні міру на грунце адзінства і непадзельнасці Беларусі як раўнапраўнай і аўтаномнай часткі расійскай дэмакратычнай федэратыўнай рэспублікі. Быў зроблены першы, праўда безвыніковы, практычны крок у справе абароны непадзельнасці Беларусі як гістарычна аформленай тэрытарыяльна-этнічнай дзяржаўнай адзінкі. Як пісаў тады Язэп Лёсік, «цэльнасць нашае зямлі <...> для нас – гэта пытанне жыцця і смерці» [8, с. 251].

Наказ, як і рашэнні Усебеларускага з'езда, паказваў, што дамінуючай у грамадскім руху паранейшаму застаецца ідэя Беларускай Рэспублікі ў складзе федэратыўнай дэмакратычнай Расіі. Нягледзячы на наяўнасць розных думак і падыходаў да дзяржаўнага самавызначэння Беларусі, падрыхтаваныя секцыямі і камісіямі з'езда рэзалюцыі вызначылі далейшы агульны напрамак усяго беларускага нацыянальна-дзяржаўнага жыцця [3, с. 65].

Нацыянальна-вызваленчы рух патрабаваў ад цэнтральнай улады прыняцця рашэння адносна стварэння ў Расіі федэрацыі. На III Усерасійскім з'ездзе Саветаў у студзені 1918 г. была прынята пастанова аб заснаванні Расійскай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі на аснове добраахвотнага са-

юза народаў Расіі як федэрацыі савецкіх рэспублік гэтых народаў.

Дэлегаты III Усерасійскага з'езда Саветаў былі азнаёмлены ў бальшавіцкай трактоўцы з падзеямі, звязанымі з разгонам беларускага з'езда. Па іх словах, Усебеларускі з'езд складаўся выключна з памешчыкаў, згоднікаў-сацыялістаў¹.

Пасля разгону з'езда пачалася яго ідэйна-палітычная дыскрэдытацыя з боку бальшавікоў. Асабліва цяжка ад нападак лідары ВБР, ЦБВР. Старшыня савета з'езда Я. Варонка на працягу першай паловы студзеня 1918 г. двойчы арыштоўваўся бальшавікамі. На загад кіраўніцтва СНК Заходняй вобласці ў ноч на 27 студзеня арыштавалі членаў Выканкама ЦБВР Езавітава і Захарку, а дакументы арганізацыі былі захоплены.

У выніку легальнае існаванне цэнтраў беларускага руху ў Мінску прыпынілася. Разам з забаронай дзейнасці ЦБВР прыпынілася выданне яго друкаванага органа – газеты «Беларуская рада». У сувязі з распачатым нямецкім наступленнем 19 лютага 1918 г. арыштаваным членам ЦБВР удалося здзейсніць уцёкі. Выканкам ЦБВР паставіў з прычыны яўнага «імкнення Народнага Камісарыята Заходняй вобласці збегчы на ўсход і з прычыны набліжэння немцаў, анархіі ў горадзе ўзяць на сябе ахову парадку і бяспекі ў Мінску, а калі спатрэбіцца – то і ва ўсёй Беларусі, а таксама прапанаваць Выканаўчаму камітэту Рады I Усебеларускага з'езда выканаць волю з'езда і ўзяць уладу ў свае рукі» [3, с. 66].

Аднак у Выканкама ЦБВР не было ўзброенай сілы для барацьбы за ўладу. ЦБВР змагла стварыць толькі некалькі беларускіх вайсковых адзінак [6, с. 163]. Дамоўленасць дэлегацыі рады з першым савецкім вярхоўным галоўнакамандуючым М. Крыленкам, які заняў гэту пасаду пасля забойства генерала М. Духоніна, і камандуючым Заходнім фронтам А. Мясніковым аб фарміраванні першага нацыянальнага Беларускага палка і Беларускага корпуса па штатах польскага была адменена па патрабаванні Ваенна-рэвалюцыйнага камітэта Заходняга фронту. Так, 24 лістапада М. Крыленка аддаў загад «прыпыніць да асобага распараджэння» фарміраванне беларускага войска ў прыфрантавой зоне², а 2 снежня 1917 г. Аблвыкамзах прыняў рашэнне аб расфарміраванні польскіх легіёнаў і недапушчэнні фарміравання беларускіх вайсковых падраздзяленняў [9, с. 356].

Заклучэнне

Такім чынам, падзеі, якія адбыліся ў нацыянальна-вызваленчым руху ў 1917 г., сведчылі пра тое, што ідэя будаўніцтва беларускай нацыянальнай дзяржавы набірала моц. У гэтых абставінах цэн-

тральная расійская ўлада павінна была лічыцца з патрабаваннямі прадстаўнікоў тагачаснага беларускага грамадства, якія праз дэлегатаў I Усебеларускага з'езда выказаліся за непадзельнасць Беларусі,

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 748. Арк. 62.

²Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 325. Воп. 1. Спр. 7. Арк. 37.

зацвярджэнне ў яе межах рэспубліканскага ладу, замацаванне за грамадзянамі асноўных дэмакратычных правоў.

Савецкая ўлада, якая толькі ўсталёўвалася ў краіне, пайшла на абмежаванае супрацоўніцтва з прадстаўнікамі нацыянальных рухаў. Аднак бальшавікі не пагадзіліся на кампраміс, дэмакратычныя працэдуры фарміравання ўладных структур. Падобныя крокі яны разглядалі як слабасць улады, а прымус, гвалт – як сілу. Такая «франтавая псіхалогія кіравання» была характэрнай для савецкай улады той пары.

Як адзначаў А. Станкевіч, «Усебеларускі кангрэс, хоць фармальна яшчэ не сказаў слоў “Беларусь –

незалежная дзяржава”, то фактычна ён выдаў першыя зародкі гэтага ідэалу. Народзіны ідэі суверэннай Беларусі <...> безумоўна адносяцца да Усебеларускага Кангрэсу 1917 г.» [10, с. 95].

Сам факт склікання I Усебеларускага з’езда, шырокае абмеркаванне праблем нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэння мелі выключнае гістарычнае значэнне. Упершыню ў навейшай гісторыі Беларусі з’езд засведчыў усведамленне беларускім народам сваіх палітычных інтарэсаў. У час вялікіх перамен, калі з’явілася рэальная магчымасць самавызначэння нацый, лепшыя прадстаўнікі беларускага народа змаглі пакласці першыя камяні ў фундамент нацыянальнай дзяржавы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Игнатенко И. М.* Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии. Минск, 1992.
2. *Лигин В.* Могла ли состояться БССР в 1917 году? // *Беларус. думка.* 2009. № 12. С. 62–71.
3. *Ладысеў У. Ф., Брыгадзін П. І.* Паміж Усходам і Захадам: станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917–1939 гг.). Мінск, 2003.
4. *Революционное движение в России после свержения самодержавия. Документы и материалы.* М., 1957.
5. *Канчер Е. С.* Белорусский вопрос : сб. ст. Петроград, 1919.
6. *Рудовіч С.* Час выбару: праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. Мінск, 2001.
7. *Турук Ф.* Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов. М., 1921.
8. *Лёсік Я.* Творы. Мінск, 1994.
9. *Великая Октябрьская социалистическая революция в Белоруссии. Документы и материалы :* в 2 т. Минск, 1957. Т. 2.
10. *Станкевіч А.* Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення. Вільня, 1935.

References

1. *Ihnatenko I. M.* [The October Revolution and the self-determination of Belarus]. Minsk, 1992 (in Russ.).
2. *Hihin V.* Could the Byelorussian SSR take place in 1917? *Belarus. dumka.* 2009. No. 12. P. 62–71 (in Russ.).
3. *Ladyseu V. F., Bryhadzin P. I.* [Between East and West: formation of the statehood and territorial integrity of Belarus (1917–1939)]. Minsk, 2003 (in Belarus.).
4. [Revolutionary movement in Russia after the overthrow of tsarism. Documents and materials]. Moscow, 1957 (in Russ.).
5. *Kancher E.* [The Belarusian question. Digest of articles]. Petrograd, 1919 (in Russ.).
6. *Rudovich S.* [Hour of choice: the problem of self-determination of Belarus in 1917]. Minsk, 2001 (in Belarus.).
7. *Turuk F.* [The Belarusian Movement. Essay on the history of the national and revolutionary movement of Belarusians]. Moscow, 1921 (in Russ.).
8. *Lesik Y.* [Works]. Minsk, 1994 (in Belarus.).
9. [The Great October Socialist Revolution in Belarus. Documents and Materials] : in 2 vol. Minsk, 1957. Vol. 2 (in Russ.).
10. *Stankevich A.* [To the history of the Belarusian political liberation]. Vilnia, 1935 (in Belarus.).

*Артыкул наступіў у рэдкалегію 25.05.2017.
Received by editorial board 25.05.2017.*